

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при
Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка
Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека

СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ росії ПРОТИ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ЧАСУ І ЗАВДАННЯ КРАЄЗНАВЦІВ

**(до 80-річчя доктора історичних наук, професора
Віктора Степановича Прокопчука)**

**МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

(м. Хмельницький, 26 липня 2024 р.)

Хмельницький
2024

3. У Глухові досліджують та відновлюють 300-річне єврейське кладовище. JewishNews. URL: <https://jewishnews.com.ua/society/u-glukhov%D1%96-dosl%D1%96dzhuyut-ta-v%D1%96dnovlyuyut-300-r%D1%96c-hne-evrejske-kladovishhe> (дата звернення 27. 06. 2024).

*Андрій Гриценко,
м. Глухів*

РОЗВИТОК ШКІЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА В АСПІРАНТУРІ ЗВО В УМОВАХ ВІЙНИ

Автором статті було проаналізовано досвід з розвитку краєзнавчого руху, зокрема, шкільного, викладачами, аспірантами та студентами кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка в попередні десятиліття та на сучасному етапі. Крім того, у дослідженні представлено дослідження предметно-методологічного складника поняття шкільного краєзнавства.

Ключові слова: краєзнавство, шкільне краєзнавство, Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, наука, конференції, аспірантура.

Дослідження історії рідного краю завжди цікавило здобувачів освіти та самих педагогів. Цей аспект завжди знаходив своє відображення і в дослідженні самих краєзнавців, що не обіймали педагогічних чи науково-педагогічних посад. У той же час саме серед університетських викладачів, зокрема, істориків, особливо, на сучасному етапі необхідності документування швидкозмінючих подій в ході російсько-української війни, криється значний потенціал розвитку краєзнавчого руху.

За мету даної статті ми поставили демонстрацію досвіду розвитку краєзнавчого руху, зокрема, шкільного, викладачами, аспірантами та студентами кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка в попередні десятиліття та на сучасному етапі.

Краєзнавство, як галузь суспільної діяльності, має свою внутрішню структуру – певну кількість складових з характерними

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

зв'язками між ними. Це структурування відбувається за певними ознаками – змістом і формою організації. За змістом краєзнавство ділиться на історичне, географічне, літературне, пам'яткознавче, культурологічне, економічне, природниче тощо. За формою організації діяльності – на державне і громадське, у першу чергу. І тут усе зрозуміло, бо державне пов'язане з краєзнавчою діяльністю органів місцевого самоврядування, управління, наукових установ та організацій, закладів фахової передвищої та вищої освіти, музеїв, архівів, бібліотек, спрямованою на комплексне вивчення певної території, а громадське – охоплює участь громадських інституцій – товариств, спілок, асоціацій, гуртків, клубів, окремих дослідників у вивченні минулого та сьогодення рідного краю. На перший погляд цими двома формами практично охоплені всі суб'єкти краєзнавчого процесу, у тому числі й школа, як заклад загальної середньої освіти, у складі якого функціонують також громадські інституції (гуртки, зокрема, товариства, клуби, асоціації) [65, с. 5].

І все ж виокремлення шкільного краєзнавства в самостійну складову небезпідставне. Його особливість навіть у тому, що воно вдало використовує і часто поєднує елементи і державного, і громадського краєзнавства, у нього свій рівень досліджень, своя система координації, у його орбіту втягнуто наймасовішу аудиторію. Учителі (і, навіть, учні) не раз брали активну участь у всеукраїнських краєзнавчих проектах. Згадаймо роль учительства в зборі матеріалів, підготовці нарисів і довідок до двадцятишеститомної «Історії міст і сіл Української РСР». Тоді серед стотисячного колективу творців літопису населених пунктів вони склали щонайменше третину [54, с. 6-7].

Сьогодні, коли краєзнавство високо цінується і підтримується державою, оскільки складає духовне підґрунтя державотворчих процесів у незалежній Україні, сприяє національно-культурному відродженню, формуванню національного світогляду й патріотизму, його організація в закладах загальної середньої освіти не просто бажана справа. Вона необхідна і витікає з нормативних вимог до організації освітньо-виховного процесу, безперервної історичної освіти в Україні.

У «Національній доктрині розвитку освіти України», затвердженій 17 квітня 2002 року Указом Президента за № 347/2002, у розділі «Національний характер освіти і національного виховання» проголошено курс на побудову освіти *«на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях, духовності»*, ставиться завдання забезпечити *«виховання свідомого громадянина, патріота»* [72]. А все це найефективніше реалізується шляхом звернення до минулого, звичаїв, обрядів, традицій свого села, міста, рідного краю. Концепція безперервної історичної освіти в Україні твердить: *«Діти повинні знати не тільки історію свого народу, але й історичне минуле населення, яке живе поруч – у конкретному місті або селі, у даному історичному регіоні. Тому краєзнавство та регіональна історія стануть не доповненням, а складовою частиною вітчизняної історії»* [43].

Ми згодні з думкою І. Т. Пруса, який вважав, що краєзнавство слід розглядати як дидактичну категорію, суть якої полягає у всебічному вивченні учнями в навчально-виховних цілях певної території за різними джерелами і, головним чином - на основі безпосередніх спостережень під керівництвом викладача [73, с. 15]. Крім того, «шкільне краєзнавство, на думку М. Ю. Костриці та В. В. Обозного, - це організована під керівництвом учителя багатогранна навчально-освітня, пошуково-дослідницька та суспільно корисна діяльність школярів у процесі комплексного вивчення рідного краю [44, с. 6-9].

Такими чином, шкільне краєзнавство допомагає зреалізувати в освітньому процесі ряд функцій. Окрім, освітньо-пізнавальної з вивчення, та пізнання минулого краю, виокремимо, перш за все, пошуково-дослідницьку. Це - науковий пошук, відкриття раніше невідомих подій, явищ, імен, в ході якого школярі під керівництвом учителя набувають не тільки знання, а й навички роботи з науковою літературою, архівними матеріалами, музейними фондами, спостерігати, записувати спогади, аналізувати, синтезувати, робити власні висновки, трансформувати їх у повідомлення, реферати, лекції, доповіді, наукові конкурсні роботи, статті. Як наслідок, важливою стає, особливо в сучасних умовах перетворювальна та суспільно корисна праця - це і догляд за пам'ятниками, і шефство над ветеранами, учасниками бойових

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

дій, й організація виставок, кутків, музеїв, поширення знань про рідний край [65, с. 7].

Окрім того, шкільне краєзнавство також виконує ще й низку специфічних завдань: сприяє міцному засвоєнню учнями основ наук; формує міцний учнівський колектив, об'єднаний спільною метою; допомагає відродити і сформувати духовність, моральність, національну самосвідомість; прищеплює здобувачам освіти інтерес до наукового пізнання, навик дослідника, а також поповнює за рахунок вивчення, збору матеріалів з історії рідного краю музеї, архіви, краєзнавчі кутки, кабінети [54, с. 9-10].

Безперечно, значення шкільного краєзнавства, що спирається на теоретичні положення як загального краєзнавства, так і власне теоретичне підґрунтя, займає одне з провідних місць та вважається найвищою формою наукового мислення, спрямованою на пояснення фактів, їх сутнісних зв'язків, ознак, у результаті чого формуються певні узагальнені знання – положення, категорії, поняття. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» дає кілька визначень цього поняття і в тому числі й таке: *«Край – місцевість, область, район і т. ін., що має певні природні й кліматичні особливості; сторона»* [5, с. 460].

Ще одне поняття регіону, яке просторово охоплює спектр величин від локального до континентального, характеризується такою ж розмитістю. На думку дослідниці Я. В. Верменич, регіон – *«створена силами внутрішнього тяжіння територія, яка є однорідною з погляду певних визначальних критеріїв і за цими ж критеріями відрізняється від суміжних територій»* [6, с. 61]. Таку ж територіальну невизначеність поняття регіон знаходимо в тому ж «Великому тлумачному словникові сучасної української мови»: *«Регіон – певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними і т. ін.)»* [5, с. 1020].

Таким чином, поняття «краю» і «регіону» ми потрактуємо, як спільні терміни, що позначають певну територію, що вивчається, хоча регіон має нерідко більший просторовий обшир, що виходить за межі історико-етнографічних територій, а інколи – й держави [65, с. 10]. Отже, на нашу думку, поняття «край» є базовим. Слово «край» лягло в основу термінів «краєзнавство», «краєзнавчий рух»,

«історичне краєзнавство», «історико-краєзнавчі дослідження», «історико-регіональні дослідження», «шкільне краєзнавство» тощо.

Краєзнавчий рух, події і явища, що справили помітний вплив на його розвиток, розглядаються не тільки в просторових, а й у часових вимірах. Як відомо, категорія історичного часу визначає логічну послідовність і тривалість подій, явищ історико-краєзнавчого процесу. Організатори шкільного краєзнавства щоразу мають справу з такими його складовими, як ера – великий проміжок часу, що має загально визнану точку відліку – дату народження Ісуса Христа, стосовно якої у певній послідовності розташовуються факти, події та явища; період – відрізок історичного часу, частина епохи або ери; етап – частина історичного періоду [54, с. 14-15].

Ми вважаємо за базове визначення терміну «краєзнавство» академіком НАН України П. Т. Троньком як *«наукове дослідження і науково-громадський рух, спрямовані на отримання комплексних знань, їх поширення з метою збереження історико-культурної спадщини, формування національної свідомості»* [75, с. 12].

Власне, краєзнавство визнається як галузь знань, комплексне дослідження певної території, і воно все більше стає не стільки аматорським, як науковим. Приклад, цьому діяльність викладачів історії у Глухівському національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, як за лібералізації суспільно-політичного життя й ренесансу краєзнавства в першій половині 1960-х років та і за доби незалежності. Всі вони будучи викладачами та науковцями значну увагу приділяли дослідженням з історичного краєзнавства.

Кандидат історичних наук **Василь Карпович Ткаченко** став автором історико-краєзнавчого нарису про Глухів, виданого у Харкові у 1968 р. та статті про Глухів до «Історії міст і сіл УРСР» [1, с. 162]. Вчений та музейник **Іван Михайлович Ляшко** чимало зусиль доклав для створення музею історії Глухівського педагогічного інституту (цю роботу було завершено у 1967 році [3, с. 116-117; 19]. Багато чого він перейняв в цьому від директора Глухівського учительського інституту в 1947-1952 роках Григорія Львовича Сапітона. Він досліджував історію ЗВО Глухова, готував

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

кандидатську дисертацію та розробляв концепцію музею історії інституту [9; 14, с. 25-27; 16, с. 48-49; 33, с. 172].

У фарватері відродження краєзнавства за часів лібералізації суспільно-політичного життя поживавилося вивчення історії Глухівщини, безперечно, уславився старший викладач кафедри Глухівського педагогічного інституту, кандидат історичних наук (1972), доцент (1976) *Микола Павлович Стожок*. Він, разом із великою кількістю газетних статей та розвідок, підготував матеріали, які були вміщені у всеукраїнському виданні «Історія міст і сіл Української РСР» (том «Сумська область», 1973 року та російськомовне видання 1980 року) [1, с. 162; 25; 27; 30; 42; 50].

Якраз в цей час почали працювати видатні викладачі історико-філософської школи 1980-х – 2010-х рр.: *Мечислав Йосипович Заремський* (1951-2022) - кандидат філософських наук (2011), доцент (2015) [10; 34, с. 99-101; 49], *Валерій Іванович Белашов* (1949-2022; автор уведення до наукового обігу нового поняття «Глухівський період в історії Гетьманщини»), доцент (1996) [2; 4; 21; 22, с. 17-19; 32, с. 141-142], *Віктор Володимирович Заїка* (1957-2020) [7; 8, с. 72-73; 12; 17; 24, с. 77-78; 31, с. 147; 48, с. 14]. Молоді та перспективні викладі починали свою професійну та наукову діяльність поряд з досвідченими викладачами, ветеранами війни, корифеями наукової справи. Саме вони заклали на кафедрі традицію поєднання наукової роботи і краєзнавчих досліджень.

Якраз у період державотворчих трансформацій посилилась наукова діяльність кафедралів істориків та філософів. Наприкінці жовтня 1992 року була проведена перша міжвузівська конференція «Історико-культурна спадщина Глухівщини», присвячена 1000-літтю м. Глухова, яке помпезно було відзначено на початку вересня того ж року на державному рівні. Наступна конференція «Історія і сучасність педагогічної освіти в Україні», що відбулася, через два роки, була присвячена 120-літтю Глухівського педагогічного інституту і 100-річчю з дня народження його випускника О. Довженка [37, с. 144-145; 38; 48, с. 17; 49]. Також В. Белашов та В. Заїка працювали за сумісництвом науковими співробітниками Державного історико-культурного заповідника «Глухів» (з 2009 р. - Національного заповідника «Глухів») [4; 7; 48, с. 13].

На початку 2019 року посилив кадровий склад краєзнавців кафедри доктор історичних наук, професор **Віктор Степанович Прокопчук** – знаний учасник та дослідник історії краєзнавчого руху [18; 26; 29; 35; 39; 46; 47; 51; 52; 53; 55; 56; 57; 58; 60; 61-64; 66-71; 76]. З вересня 2021 року кафедру історії, правознавства та методики навчання очолює доктор педагогічних наук, доцент **Андрій Петрович Гриценко** – член Сумської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (далі – НСКУ). Свій шлях в науку починав з краєзнавчих досліджень [11; 13; 15; 20; 23; 28; 36; 41; 59].

Починаючи з 2022 року було відновлено проведення на кафедрі щороку по дві всеукраїнських науково-практичних конференцій на які долучаються, серед інших також і краєзнавці: «Актуальні питання дослідження вітчизняної історії та викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ», «Глухівські історико-філософські читання пам'яті Валерія Белашова, Мечислава Заремського, Віктора Заїки та Юрія Коваленка» [40, с. 16-17].

Важливим аспектом поєднання історичної науки та краєзнавства стали організації разових спеціалізованих рад для захисту дисертацій аспірантів кафедри на здобуття наукового ступеню доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія. 7 лютого 2024 року відбувся успішний захист асистентки кафедри Н. М. Петренко, а 27 червня 2024 року – аспірантки Б. В. Карабін. В обидвох докторів філософії науковим керівником був старший викладач кафедри, кандидат історичних наук **Віталій Михайлович Крижанівський**. Головою обидвох разових спеціалізованих рад із захисту дисертації був доктор педагогічних наук, доцент **Андрій Петрович Гриценко**. Рецензентами обидвох дисертацій на здобуття дисертації доктора філософії зі спеціальності «Історія та археологія» були доктор історичних наук, професор **Віктор Степанович Прокопчук** та кандидат історичних наук, доцент **Олена Анатоліївна Чумаченко** [74]. Наразі ведеться підготовка дисертацій до захисту й інших аспірантів кафедри історії, правознавства та методики навчання. Якщо співпраця з науковцями Сум та Чернівців у першому випадку поєднала лише лідерів краєзнавчого руху. Зокрема,

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

опонентом був в.о. голови обласної організації Національної спілки краєзнавців України С. І. Дегтярьов – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Сумського державного університету. Під час другого захисту дисертації, за влучним висловом членів разової спеціалізованої ради відбулося свято краєзнавства. По-перше цьому відповідала тема дисертаційного дослідження Б. В. Карабін «Краєзнавець Михайло Федорович Пономаренко (1920-2010): професійна, наукова та просвітницька біографія». Також практично всі члени спецради виявилися керівниками обласних організацій НСКУ. Зокрема, В. С. Прокопчук довгий час входив до керівництва Хмельницької обласної організації, був безпосереднім учасником відновлення в 1990-х роках Всеукраїнського комітету краєзнавства. Також опонент доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та права, проректор з гуманітарно-виховних питань Черкаського державного технологічного університету Валентин Миколайович Лазуренко – заступник голови Черкаської обласної організації НСКУ, а другий опонент - завідувач кафедри педагогіки та суспільних наук Полтавського університету економіки і торгівлі, Товариство з обмеженою відповідальністю «Українське об'єднання закладів кооперативної освіти» (Укркоопосвіта) Ірина Миколаївна Петренко - секретар Полтавської обласної організації НСКУ. Це не просто співпадіння, а підтвердження факту поєднання історичного краєзнавства з історичною наукою, як свідчення важливої ролі сучасних закладів освіти в розвії краєзнавчого руху. А від так, університетські викладачі йдуть в його авангарді, як ще й наставники колег та здобувачів освіти, що поповнюють таким чином цей рух. А в процесі цієї діяльності формуються певні теоретико-методологічні засади, з урахуванням і на основі яких краєзнавча праця набуває все вищої ефективності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Альманах університетської слави: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (1874-2019) / Гол. редактор О. І. Курок. Суми: ПВП «Видавничий дім «Етлада», 2019, 195 с.
2. Белашов Валерій Іванович: життєпис, наукова і педагогічна діяльність: до 75-річчя від дня народження / Укладачі: А. П. Гриценко, О. А. Чумаченко. Глухів, 2024. 77 с.

3. Белашов В. І. Ляшко Іван Михайлович: людина, педагог, дослідник. *Історичні студії суспільного прогресу*. 2014. Вип. 1. С. 116–117.
4. Валерій Іванович Белашов (1949 - 2022) : біобібліогр. покажчик / Керівник вид. проєкту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко, С. П. Жукова, О. А. Чумаченко, О. Ф. Белашова. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 68 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1959> (дата звернення: 10. 11. 2023).
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. VIII, 1728 с.
6. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Наук. ред. П. Т. Тронько. НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2003. 516 с.
7. Віктор Володимирович Заїка (1957-2020) : біобібліогр. покажчик / керівник вид. проєкту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко, О. Я. Заїка. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 60 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1957> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).
8. Голуб А. Віктор Заїка – видатна особистість у історії міста Глухова Сумської області. *«Глухівські історико-філософські читання»*: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова та ін.]. Глухів, 2024. Вип.2. С.71-74. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2919> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).
9. Григорій Львович Сапітон (1901 - 1954) : біобібліогр. покажчик до 70-річчя від дня смерті / керівник вид. проєкту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко, В. А. Гриценко. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2024. 48 с. : фото.
10. Гриценко А. П. Видатний глухівський філософ Мечислав Йосипович Заремський. *Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка: історія, події, особи (До 150-річчя університету)* : колективна монографія / Гол. ред. О. І. Курок. Глухів, 2024. С. 409-416.
11. Гриценко А. П. Втрата впливовості Савичів у 1720-1740-ті роки як результат наступу російських вельмож на права української старшини. *Сіверщина в історії України*. Зб. наукових праць. Вип. 9. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2016. С. 244 – 248.
12. Гриценко А. Глухівський дослідник срібного віку Віктор Заїка. *«Глухівські історико-філософські читання»*: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А. П., голова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 28–33. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2905> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).
13. Гриценко А. П. Декабрист Олександр Бріген – популяризатор «Історії Русів». *Сіверщина в історії України*. Зб. наукових праць. Вип. 6. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2013. С. 317–320.
14. Гриценко А. Директорство Григорія Сапітона у Глухівському учительському інституті. *«Глухівські історико-філософські читання»*: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А. П., голова та ін.]. Глухів, 2024. Вип. 2. С. 24–28. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2904> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).
15. Гриценко А. П. До питання генеалогії роду Савичів. *Сіверщина в історії України*. Зб. наукових праць. Вип. 5. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. С. 195-200.

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

16. Гриценко А. П., Курок О. І. До питання періодизації історії Глухівського державного педагогічного інституту на рубежі ХХ-ХХІ століть. *Освіта і наука ХХІ століття* : матеріали звітної наук.-практ. конф. викладачів. (м. Глухів, 4 трав. 2022 р.). 2022. С. 48-49.
17. Гриценко А. П. Дослідник та краєзнавець Віктор Володимирович Заїка. *Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка: історія, події, особи (До 150-річчя університету)* : колективна монографія / Гол. ред. О. І. Курок. Глухів, 2024. С. 401-408.
18. Гриценко А. П., Прокопчук В. С., Чумаченко О. А. Жанрові особливості радянського образотворчого мистецтва за доби «відлиги» та «застою». *Сумський історико-архівний журнал*. 2023. № ХІІ. С. 23-32.
19. Гриценко А. П. Засновник музею ГНПУ Іван Михайлович Ляшко. *Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка: історія, події, особи (До 150-річчя університету)* : колективна монографія / Гол. ред. О. І. Курок. Глухів, 2024. С. 417-421.
20. Гриценко А. П. Заснування населених пунктів Глухівщини у другій половині ХVІІ століття в результаті переселення жителів Правобережної України. *Сіверщина в історії України*. Зб. наукових праць. Вип. 11. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2018. С. 104-107.
21. Гриценко А. П. Історична школа Валерія Івановича Белашова. *Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка: історія, події, особи (До 150-річчя університету)* : колективна монографія / Гол. ред. О. І. Курок. Глухів, 2024. С. 379-386.
22. Гриценко А., Голуб А. Історична школа «Глухівського періоду в історії Гетьманщини» В. І. Белашова. *«Глухівські історико-філософські читання»: збірник наукових праць* / [редкол.: Гриценко А. П., голова та ін.]. Глухів, 2024. Вип. 2. С. 16-21. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2902> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).
23. Гриценко А. П. Історія впровадження методики використання інформаційних ресурсів у практику навчання історії у вітчизняних школах на рубежі ХІХ-ХХ ст. *Сіверщина в історії України*. Зб. наукових праць. Вип. 7. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2014 С. 249 – 252. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviiu_2014_7_62 (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).
24. Гриценко А. Краєзнавча діяльність історика Віктора Заїки. *Перші краєзнавчі читання в пам'ять професора Лева Баженова: Матеріали всеукр. наук.-практ. конференції* (м. Хмельницький, 02 червня 2023 р.) / [редкол.: Ю. В. Телячий (гол.), Н. І. Сарай (заступник гол.), С. В. Маркова (заступник гол.) та ін.]. Хмельницький : ХКТЕІ, 2023. С. 76-79.
25. Гриценко А. П. Краєзнавча та наукова діяльність Миколи Павловича Стожка. *Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка: історія, події, особи (До 150-річчя університету)* : колективна монографія / Гол. ред. О. І. Курок. Глухів, 2024. С. 432-437.
26. Гриценко А. П., Прокопчук В. С., Чумаченко О. А. Листи українського фізика П. Г. Борзяка до золотоніського краєзнавця М. Ф. Пономаренка. *Консенсус*. 2023. № 4. С. 123-144. <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/26> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).
27. Гриценко А. П. Матеріали до біобібліографічного словника «Науково-педагогічні праці Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1952 – 1991 рр. (Доповнення)». / керівник вид. проєкту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2024. 48 с.
28. Гриценко А. П., Чумаченко О. А., Прокопчук В. С. Міські судді Чернігівської губернії за 1892-1912 рр. У світлі статистичних матеріалів. *«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія*

«Техніка», Серія «Історія та археологія»): журнал. 2023. № 8 (14) С. 965–976. <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/5858/5891> (дата звернення: 11. 04. 2024).

29. Гриценко А. П. Наукова діяльність Віктора Степановича Прокопчука. *Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка: історія, події, особи (До 150-річчя університету)* : колективна монографія / Гол. ред. О. І. Курок. Глухів, 2024. С. 422–431.

30. Гриценко А. Наукова діяльність Миколи Павловича Стожка. *«Глухівські історико-філософські читання»*: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А. П., голова та ін.]. Глухів, 2024. Вип. 2. С. 36–40. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2909> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).

31. Гриценко А. П. Некрологи. Пам'яті Віктора Володимировича Заїки. *Сіверянський літопис*. 2023. № 6. С. 147. URL: <https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/413/356> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.)

32. Гриценко А. Пам'яті Валерія Івановича Белашова (1949–2022). *Сіверянський літопис*, 2023. № 3. С. 141–142. URL: <https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/353/299> (дата звернення: 10.11.2023).

33. Гриценко А. Пам'яті Григорія Львовича Сапітона (1901–1954) – директора Глухівського учительського інституту. *Сіверянський літопис* : науковий журнал. 2024. № 3 (177). С. 172.

34. Гриценко А. Постать видатного глухівського філософа Мечислава Заремського. *«Глухівські історико-філософські читання»*: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А. П., голова та ін.]. Глухів, 2024. Вип. 2. С. 99–103. URL <http://46.201.250.252/handle/123456789/2929> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).

35. Гриценко А. П., Чумаченко О. А., Прокопчук В. С. Початковий період кампанії ліквідації неписьменності на Сумщині у 20-х роках ХХ ст.: агітація за грамотність, заохочення до навчання та ідеологічний чинник (за документами Державного архіву Сумської області). *Сумський історико-архівний журнал*. 2022. № XXXVIII. С. 48–56. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/88629> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).

36. Гриценко А. П. Родина Савичів – натхненники Сіверщини. *Сіверщина в історії України*. Збірник наукових праць. Випуск 4. – Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2011. С. 184–189.

37. Гриценко А. П. Розвиток Глухівського педагогічного інституту у 1990 х роках. *Сіверщина в історії України*: збірник наукових праць. 2022. Вип. 15. С. 140–147. URL: https://nz-hlukhiv.com.ua/wp-content/uploads/sivershuna/sivershuna_2022.pdf (дата звернення: 10.11.2023).

38. Гриценко А. П. Становлення та розвиток історико-філологічної освіти. Кафедра історії, правознавства та методики навчання. *Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка: історія, події, особи (До 150-річчя університету)* : колективна монографія / Гол. ред. О. І. Курок. Глухів, 2024. С. 348–377.

39. Гриценко А. П. Столипінська аграрна реформа початку ХХ століття на Глухівщині: регіональний аспект. *Сіверщина в історії України*. Зб. наукових праць. Вип. 10. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. С. 334–337.

40. Гриценко А. П., Курок О. І. Традиція проведення науково-практичних конференцій з історії у Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка. *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування*: збірник наукових праць. Глухів, 2023. Вип. 2. С. 13 – 22. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2224> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.)

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

---

41. Гриценко А. П., Ащадлова Т. А. Управління Глухівського учительського інституту (1874-1991 рр.). *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації*: матеріали VI Міжнародної наукової конференції (Суми, 8 - 9 грудня 2023 р.). У 2-х ч. Ч. 1. Суми: ФОП Цьома С. П., 2024. С. 75-79.
42. Календар знаменних дат і подій історії Глухівщини: 2023 рік. Довідкове видання / Автор-упорядник: Андрій Гриценко. Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023. 78 с.
43. Концепція безперервної історичної освіти в Україні : проект. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1995. № 8. С. 11.
44. Костриця М. Ю., Обозний В. В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1995. 223 с.
45. Курок О., Гриценко А. Крижанівський В., Чумаченко О. Глухівський інститут в 1917-1924 рр.: між дерусифікацією та українізацією. *Сіверянський літопис*. 2023. № 1. С. 37-43. DOI: <https://doi.org/10.58407/litopis.230105> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).
46. Курок О.І., Гриценко А.П. Глухівський період наукової школи історика Віктора Степановича Прокопчука. *Суспільні трансформації в умовах війни Росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців*: матеріали науково-краєзнавчої конференції, присвяченій 80-річчю Віктора Степановича Прокопчука – доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника народної освіти України, почесного краєзнавця України, лауреата премії імені Героя України, академіка НАН України Петра Тронька. Хмельницький, 2024.
47. Курок, О., Гриценко, А., Прокопчук В. Ліквідація неписьменності 20-30-х років ХХ століття як соціальний та політичний проєкт радянської влади: філософський аспект. *Сумський історико-архівний журнал*. 2023. № XL. С. 12-18. URL: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.12 (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).
48. Курок О.І., Гриценко А.П. Традиції історико-філософської школи Глухівського університету: роль персоналіїв в її розвитку. «Глухівські історико-філософські читання пам'яті Валерія Бєлашова, Мечислава Заремського, Віктора Зайки та Юрія Коваленка»: збірник наукових праць. Глухів, 2023. Вип. 1. С. 10-14.
49. Мечислав Йосипович Заремський (1951-2022) : біобібліогр. покажчик / керівник вид. проєкту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко, І. М. Заремська. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 48 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1958> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).
50. Микола Павлович Стожок (1923-2003) : біобібліогр. покажчик до 100-річчя з дня народження та 20-річчя з дня смерті / керівник вид. проєкту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 68 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2182> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).
51. На службі української науки і краєзнавства: біобібліогр. довідн. про краєзнавців Хмельниччини / упорядн.: Баженов Л.В., Прокопчук В.С., Телячий Ю.В. Хмельницький: Стрихар А.М., 2023. 251 с.: фото.
52. Невтомний життєлюб. Іван Сварник у творчості, спогадах і відгуках / Центр дослідж. іст. Поділля Ін-ту іст. України НАН України при КПНУ ім. І. Огієнка; ХОУНБ; Хмельницьк. обл. літ. музеї; [уклад.: В. С. Прокопчук, К. А. Чабан, В. І. Горбатюк; реценз.: І. І. Сварник, Л. В. Лучкіна]. Житомир: ТОВ «Видавн. дім «Бук-Друк», 2021. 188 с.: фото.
53. Основи краєзнавства: підручник для студентів закладів вищої освіти / НАН України, Нац. спілка краєзн. України; за ред. О. П. Рєсента; [авт. кол.: Л. В. Баженов,

Г. В. Бондаренко, Р. В. Маньківська, В. С. Прокопчук, О. А. Удод та ін.]. 2-ге вид., доп. Київ, 2021. 376 с.

54. Пам'яткоохоронна робота в закладах загальної середньої освіти: навчально-методичний посібник /укладачі: Прокопчук В. С., Гриценко А. П. Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023. 146 с.: фото. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2066> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.)

55. Прокопчук В., Гриценко А. Бібліотеки Хмельниччини у перебудовні 1980-ті роки. *Консенсус*. 2023. № 1. С. 99-118. <https://doi.org/10.31110/consensus/2023-01/099-118> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.)

56. Прокопчук В. С., Айвазян О. Б. Бібліотечна справа на Хмельниччині (1920-2023): монографія. Дунаївці; Хмельницький: Стрихар А.М., 2024. 416 с.

57. Прокопчук В.С. Бібліотеки Хмельниччини : від заснування до наших днів. *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. праць. / редкол. : П. Т. Тронько (голова), О.М. Завальнюк (відп. ред.) [та ін.]. Кам'янець-Поділ., 2009. С. 3-39.

58. Прокопчук В.С., Гриценко А.П. Збереження пам'яток історії та культури в умовах війни: роль загальноосвітніх закладів загальної середньої освіти. *Консенсус*. 2024. № 2.

59. Прокопчук В. С., Гриценко А. П., Чумаченко О. А. Зображення «образу ворога» через радянську пропагандистську сатиру та карикатуру в 1953-1985 рр. на прикладах журналу «Перець». *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»): журнал*. 2024. № 2 (20). С. 890-901. <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/9196> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.)

60. Прокопчук В. С. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст.: етапи, форми, напрями діяльності : монографія. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. 600 с.

61. Прокопчук В. С., Гриценко А. П. Краєзнавчий рух 1980-х – 1990-х у поглядах сучасників на прикладі листів М. Іщенко до М. Пономаренка. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»): журнал*. 2024. № 2(20). С. 1660-1663.

62. Прокопчук В.С., Гриценко А. П., Чумаченко О.А. Листування поетеси Ганни Альбрехт та краєзнавця Михайла Пономаренка (1962-1984). *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»): журнал*. 2023. № 12 (18). С. 999-1010.

63. Прокопчук В. С. Людина і час: спогади. Дунаївці; Кам'янець - Подільський: Зволейко Д. Г., 2020. 412 с.: іл.

64. Прокопчук В. С., Гриценко А. П. Мистецтво відбитку: радянська пропаганда в епоху застою через призму творчості. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»): журнал*. 2024. № 3 (21). С. 1179-1191. <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/9986/10039> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.)

65. Прокопчук В. С., Гриценко А. П. Пам'яткоохоронна робота в закладах загальної середньої освіти: навчально-методичний посібник: 2-ге видання: доповнене. Суми: ФОП Цьома С. П., 2024. 136 с.

66. Прокопчук В. С., Камінська А. І. Селище Дунаївці в сузір'ї громад. Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2019. 560с.

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

---

67. Прокопчук В.С., Пентюк Б.М. Славетний з духовного стану (до 190-річчя від дня народження поета Степана Васильовича Руданського). *Краєзнавство: наук. журн.* Київ, 2024. Вип.1. С. 87-94. http://resource.history.org.ua/publ/kraeznavstvo_2024_1_10 (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).
68. Прокопчук В. С. Творці історії Подільського краю: персоналії / Центр дослідж. історії Поділля Інституту історії України НАН України; рецензенти: Л. В. Баженов, Л. В. Лучкіна, О. А. Чумаченко. Дунаївці; Кам'янець – Подільський, Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2021. 552 с.: іл.
69. Прокопчук В. С. Український комітет краєзнавства на етапі становлення (1925-1929 рр. XX ст.). *Краєзнавство*. 2005. № 1-4. С. 51-57.
70. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник / наук. ред. П. Т. Тронько; МОН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Київ - Кам'янець-Подільський: Кондор, 2010. 240 с.
71. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство: навч. посіб. Київ: Вид-во «Кондор», 2011. 338 с.
72. Про Національну доктрину розвитку освіти України: Указ Президента України від 17.04.2002 № 347 / 2002. *Сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>
73. Прус І. Т. Краєзнавча робота в школі. Київ: Рад. школа, 1984. С. 112 с.
74. Успішний захист дисертації зі спеціальності 032 Історія та археологія в Університеті. *Офіційний сайт Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського НПУ ім. О. Довженка*. URL: <http://nnifi.gnpu.edu.ua/uspishnyi-zahyst-dysertatsii-zi-spetsialnosti-032-istoriia-ta-arkheolohiia/> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.)
75. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття : Досвід. Проблеми. Перспективи. Київ, 2000. 270 с.
76. Тронько П., Прокопчук В. Український комітет краєзнавства: історія становлення й наслідки діяльності. *Краєзнавство*. 2010. № 1–2. С. 75–96. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/31977> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.)

*Тетяна Новальська,
м. Київ;
Євген Забіянов,
м. Одеса*

КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Розкрито краєзнавчий аспект діяльності бібліотек, його роль і завдання в воєнний час. Наголошено на збереженні культурної та історико-краєзнавчої спадщини за допомогою всіх можливих кейсів. Відображено адаптацію бібліотек до цифрового середовища, яка постає